

Webinar 3

Gods antwoord en Jobs troost

Deel 3 in de serie 'Job en het lijden'

Haarlem - 8 mei 2023

Inhoud

1. Samenvatting van het webinar
2. Tips voor de preek
3. Vertaalaantekeningen bij de NBV21
4. Literatuur

1. Samenvatting van het webinar

De redes van God (Job 38-41)

De redes van God in het boek Job zijn het moeilijkste deel van het boek. Er bestaan uiteenlopende visies op.

1. Het gaat er niet om wát God zegt. Het feit dát Hij van zich laat horen, is voor Job allesbepalend. Gods verschijning is wat telt, zijn woorden zijn van secundair belang.
2. God overdondert Job en intimideert hem. Hij negeert Jobs klacht, geeft hem geen antwoord maar zet hem op z'n plek. Eigenlijk maakt God misbruik van zijn verheven positie als God.
3. God zet Job op een nieuw spoor door hem de grootsheid en schoonheid van schepping te tonen. Het sublieme van de natuur, waarin dood en leven verweven zijn. Zo wakkert God Jobs levenslust weer aan.
4. God reageert op Jobs klacht. Job betwijfelde of er überhaupt orde is in de wereld (Job 3, Job 9), en God gaat daar op in. Zijn redes zijn niet intimiderend, maar didactisch. God wil Job tot een nieuw inzicht brengen.

Deze vierde visie werken we verder uit.

Rede 1: Job 38-39

Hoofdstuk 38 stelt in fraaie poëtische taal een reeks vragen aan Job over de niet levende natuur: de wateren, de aarde, licht en duister, de sterren, de winden en de wolken. Steeds krijgt Job te horen: Heb jij

ze hun plek gegeven? Was jij er bij? Heb jij er controle over? Ben je er ooit in doorgedrongen? Kun jij er iets aan veranderen? Vertel het als je het weet! God confronteert Job met de grootsheid van de kosmos en met de orde die God daarin heeft gelegd, maar ook met het duistere, het beangstigende van de diepe wateren, de duisternis en de dood. Daarmee reageert God op Jobs klacht dat de wereld, net al zijn eigen leven, één en al chaos is. Wat weet jij daarvan? vraagt God. Ik ben de bouwmeester van alles. Ik heb orde aangebracht.

In hoofdstuk 39 vervolgt God met vragen over tien soorten wilde dieren. Leeuw, raaf, berggeit, hinde, wilde ezel, wilde stier, struisvogel, paard, valk en gier. In de belevingswereld van het Oude Testament werden al deze dieren geassocieerd met dreiging, desolaatheid, en dood. Hun leefgebied werd gezien als oord van demonen, chaos en gevaar. God prent Job in hoeveel woestheid, hoeveel dreiging er op aarde is, en hoe beperkt de controle van de mens is. God presenteert dit tafereel niet als een aan zichzelf overgelaten wildernis: God heeft controle over deze dieren.

Rede 2: Job 40-41

In Gods tweede rede (Job 40-41) staan twee uitzonderlijke dieren centraal: Behemot (c. 40) en Leviatan (c. 41). Ze hebben trekken van het nijlpaard en de krokodil maar ze worden hier als oerdieren neergezet met een symbolische betekenis. Ze staan symbool voor de chaos in de wereld: er gaat van hen een sterke kosmische dreiging uit. Daarmee laat God zien dat kwaad, lijden en dood speelruimte hebben binnen de grenzen van zijn bestuur. Behemot en Leviatan symboliseren machten die Job niet kan verslaan, machten waar een mens niet tegen op kan. Dat kan alleen God en Hij doet dat ook. De aarde is niet in de greep van het kwaad. God bewaakt de grenzen van de orde.

Lessen voor Job

Les over God: God presenteert zich niet als aanklager of rechter, maar als God van hemel en aarde, als Heer en hoeder van het leven. Hij zit niet als een politieagent achter Job aan, klaar om hem te beboeten voor zijn fouten. Hij is ook op geen enkele manier Jobs vijand. Jobs onschuld staat überhaupt niet ter discussie.

Les over het leven: God toont Job een werkelijkheid die complexer en kwetsbaarder is dan het 'verzekerde' leven van 'wie goed doet wordt beloond, wie zondigt wordt bestraft'. De wereld zit – voor mensen – minder voorspelbaar en controleerbaar in elkaar dan Job dacht. Gods bestuur is voor een mens niet zomaar na te rekenen. Het kwaad heeft speelruimte, God bewaakt de orde door het kwaad te bestrijden, maar het menselijk inzicht in die orde is zeer beperkt.

Les over Job: zijn zaak tegen God is onmogelijk: hij kan niet als getuige optreden omdat hij er niet bij was toen God hemel en aarde inrichtte en de grenzen bepaalde voor chaos, kwaad en lijden. Maar zijn onschuld stáát. Job is rechtvaardig én hij ondergaat hevig lijden. Maar dat betekent niet dat God zijn vijand is. Zijn onschuld en zijn band met God kunnen naast elkaar bestaan. Nog steeds is Job alles kwijt, maar God heeft hij terug.

Job 42:6

Sla een willekeurige vertaling open en de kans is groot dat je leest: ‘Daarom veracht ik mezelf en heb berouw in stof en as’. In de oudste vertalingen (Grieks, Aramees en Syrisch) was nog geen sprake van boete of berouw. Jobs boete kwam in de tekst met de Vulgaat, de Latijnse vertaling uit de vierde eeuw n.Chr: “Daarom veracht/veroordeel ik mezelf en doe boete in stof en as.” Dit werd de standaard in de christelijke traditie. Alle commentaren en vertalingen volgden de Vulgaat en bleven spreken van Jobs boete of berouw.

Jobs zonde?

Wat was Jobs zonde? In de vroege kerk en middeleeuwen was het antwoord: zijn zelfverzekering tegenover zijn vrienden. Daarmee betoonde hij zich naar hen toe een slechte leermeester, met als gevolg dat zij uiteindelijk door God streng worden aangepakt. Een bescheiden zonde van Jobs kant. Vanaf de Reformatie en vroegmoderne tijd wordt het antwoord: Jobs al te felle protest tegen God. Men hoorde nu de aanklacht in zijn woorden. Calvijn was daarover geschokt. Latere generaties uitleggers begonnen dit juist steeds meer te waarderen. Job werd een held, want hij staat voor zijn zaak, hij houdt zijn rug recht. Maar deel van het verhaal bleef: hij is te ver gegaan tegenover God en dus doet hij boete.

Pas in het laatste kwart van de 20^e eeuw verandert dat. Daarin speelde Elie Wiesel, overlever en getuige van de Shoah een rol. Wiesel grijpt veelvuldig terug op het boek Job als manier om over het lijden van de joden te spreken. Hij identificeert zich met Job die protesteert en Gods rechtvaardigheid betwist. Wiesel kan niet uit de voeten met Jobs boete. Hij voelt aan dat het niet klopt, maar de uitleg- en vertaaltraditie staat de oplossing nog in de weg. Dat veranderde in de afgelopen veertig jaar. Het besef drong door dat Job niets te verwijten valt. Er zijn situaties waarin moreel protest naar de hemel het enige integere geluid is. Er is geen reden tot spijt. En men begon ook weer in te zien dat de klacht gericht tot God – ziet U het dan niet, waarom grijpt U niet in – in de Hebreeuwse Bijbel een geaccepteerde vorm van spreken is. Vanuit dit besef keken uitleggers opnieuw naar het Hebreeuws en nu zagen ze iets anders.

Wat zegt Job dan wel?

<i>'em'as</i>		<i>waniḥamtî</i>	<i>'al</i>	<i>'āpār wā'ēper</i>
ik verwerp	(mezelf)	ik heb berouw	(zittend) in	stof en as
	(al mijn woorden)		over	
	(mijn aanklacht)	ik heb medelijden	met	
ik geef het op		ik vind troost	voor	
ik smelt weg		ik zie af	van	

De eerste werkwoordsvorm komt van *mā'as*.

1. 'ik verwerp', waarbij we zelf moeten aanvullen wie of wat hij verwerpt: zichzelf, al zijn woorden, of specifiek zijn aanklacht tegen God

2. Intransitief: 'ik stop ermee', 'ik geef het op', 'ik geef me gewonnen'; dat slaat dan op zijn gevecht om tegenover God zijn gelijk te halen.
3. van mā'as II, 'ik smelt/teer weg', waarmee hij uitspreekt dat hij de confrontatie met God niet zal overleven.

Dat laatste is theoretisch mogelijk, maar ligt niet voor de hand. De eerste optie wordt het meest gekozen: 'ik verwerp'. In het spoor van de Vulgaat wordt 'mezelf' als object toegevoegd. Maar die keuze ligt niet voor de hand. 'Ik verwerp al mijn woorden' is een variant die je sinds de 20^e eeuw in veel vertalingen terugziet. Dat is al beter, maar nog te algemeen. De derde optie is dat Job zijn zaak tegen God opgeeft. Dat ligt inhoudelijk het meest voor de hand. God heeft hem in zijn rede immers laten zien dat die zaak niet kán, omdat Job niet als getuige kan optreden.

Het alternatief is om *ma'as* verwerpen hier intransitief op te vatten. Fokkelman en De Boer kiezen daarvoor met de woorden 'ik heb er genoeg van'. Probleem is daarbij de toon. Job spreekt in zijn reacties zeer respectvol tegen God. Maar je kunt het ook zo zeggen: 'ik geef het op', 'ik geef me gewonnen'. Deze optie komt op hetzelfde neer als 'ik verwerp mijn aanklacht'.

Dan het meest bepalende tweede deel van de zin: *waniḥamti*, de nifal van *naḥam*, kan op meerdere manieren worden opgevat. De traditionele vertaling sjoemelt een beetje met het Hebreeuws. Het werkwoord kan betekenen 'ergens op terugkomen'; de Bijbel kent vooral voorbeelden waarin God ergens op terugkomt. Je kunt zeggen dat God in die gevallen zijn eerdere besluit betreurt, dat het Hem spijt of berouwt, maar dat is geen boete of berouw over zonde. De andere prominente optie voor *niḥam* in de nifal is 'getroost worden' of 'troost vinden': in geval van dood en andere extreme ellende. Dat is van toepassing op Job.

Dan: 'op/over stof en as' (*'al 'āpār wā'ēper*). De keuze voor '(zittend) in stof en as' ligt niet het meest voor de hand. Je zou er dan eerder een extra werkwoord bij verwachten (cf. Jesaja 47:1, 'ga zitten in het stof', ויִשְׁבּוּ עַל-עֲפָרָה). Bovendien komt 'stof en as' elders figuurlijk voor, in Genesis 18:27-28 voor menselijke kleinheid tegenover God en in Job 30:19 als beeld voor mens in meest ellendige situatie. Dan: overal waar *niḥam* + *'al* voorkomen in de Hebreeuwse Bijbel is het een vaste combinatie in het Hebreeuws. Dus: niet 'ik hebt berouw (zoals ik hier zit) in stof en as', maar:

- Ik heb spijt *van* stof en as / ik zie af *van* stof en as (P.A.H. de Boer)
- Ik heb medelijden *met* stof en as (Ed Greenstein)
- Ik ben getroost *over* stof en as (Jan Fokkelman)

De derde optie staat het sterkst. Drie argumenten:

(1) Parallellen:

- Zo vindt David troost voor de dood van zijn zoon Amnon.
- Zo weigert Rachel zich te laten troosten over haar kinderen, die er niet meer zijn.
- En in de raamvertelling wordt Job getroost door zijn broers en zussen over het onheil dat hem getroffen heeft

(2) Cultuur:

- 'troost vinden' markeert de overgang van het domein van rouw terug naar het domein van het leven.

- sluit aan bij de cultuur van toen: aan het begin van het boek lezen we dat Job in zijn ellende de rouw opnam. Hij stapte uit het sociale leven. Als hij op het eind uitspreekt getroost te zijn, betekent dat in de cultuur van toen dat hij de rouw weer aflegt. Hij wil het leven weer onder ogen zien.
- (3) 'troost' is een doorlopend motief in het boek Job. Zijn vrienden komen om hem te troosten, maar falen. Job zoekt troost, maar vindt die niet. Uiteindelijk spreekt God en vindt Job troost. Job vindt troost voor 'stof en as', d.w.z. voor zijn ellendige bestaan.

NBV21: 'nu vind ik troost voor mijn kommervol bestaan'.

Conclusie

Dat Job ook in de raamvertelling getroost wordt door zijn broers en zussen (Job 42:11), bevestigt onze lezing. Want de raamvertelling begeleidt de spannende tocht die we met Job afleggen in het poëtische deel (zie hiervoor webinar 1). Dat het met Job ook materieel weer goedkomt, is mooi en geruststellend. Maar het is niet de kern van het boek. De kern is de zoektocht die we met hem maken, van Job 3 tot en met Job 42:6. Waarin het de vrienden niet lukt hem te troosten met de wijsheid van mensen. En waarin het uiteindelijk God zelf is die hem troost brengt.

Hiëronymus bracht de boete van Job in de tekst. Het paste bij de theologie van zijn tijd, waarin boete een vanzelfsprekend element was. Het paste bij de toenmalige lezing van het boek Job, maar het past niet bij de Hebreeuwse Job. Al die eeuwen lag Jobs troost voor het grijpen (zie de oude Griekse vertaling van Aquila), maar pas aan het eind van de twintigste eeuw werd de urgentie gevoeld om Jobs boete te herzien.

Daarmee is dit een mooi voorbeeld van voortschrijdend wetenschappelijk inzicht. Maar je ziet ook hoe onze zoektocht naar de betekenis van de bijbelse teksten in samenhang staat met onze eigen tijd.

2. Tips voor de preek

Tip 1: Theologie van boete tegenover theologie van troost. Binnen de christelijke theologie spelen boete en berouw van oudsher een belangrijke rol. Het is misschien niet verrassend dat dit ook in het boek Job werd 'ingelezen'. In onze nieuwe uitleg komen we uit bij een theologie van troost. Dat zit niet alleen vast op de vertaling van Job 42:6. Ook in zijn redevoering toont God zich als bondgenoot van degenen die lijden. We kunnen God niet narekenen, maar wel óp Hem rekenen. God biedt Job iets wat de vrienden hem hebben onthouden.

Tip 2: Een kritische lezer van het boek Job kan zeggen: er komt uiteindelijk geen antwoord op de vraag waarom er lijden in de wereld plaatsvindt. Dat is in zekere zin waar. God laat zien dat de orde waarvoor Hij garant staat, uitstijgt boven elke vorm van menselijke controle. We moeten erop vertrouwen dat die orde er is, dat God Leviatan in toom houdt. Maar hoe Hij dat doet – we weten het niet. En *waarom* God het kwaad en het lijden zoveel speelruimte geeft in de wereld: daar geeft het boek Job geen antwoord op. Maar het boek biedt wel iets anders: het biedt erkenning voor wie lijdt, zoals Job. God zelf geeft Job erkenning. Het ligt niet aan hem, het is niet zijn schuld. En zijn lijden is al helemaal geen blijk van Gods vijandschap. Het boek legt niet uit *waarom* er lijden is, maar biedt steun, vertrouwen en troost in het lijden. Een les van het boek Job: blijf niet steken in vragen waarop we toch geen antwoord krijgen. Maar

leer om beter om te gaan met het lijden in de wereld: opener, eerlijker, en in het besef dat God staat aan de kant van wie onrechtvaardig lijdt.

Tip 3: Jobs klacht was integer, geen zonde. In de Hebreeuwse Bijbel is de klacht tot God een vorm van gebed. Het laatste, ultieme gebed, als alle andere woorden leeg geworden zijn. Het laatste dat we dan als mens nog hebben, is de klacht, de schreeuw tot God.

Leestip: Blog over Gods rede in Job: 'Job en de natuur' door Benjamin Bogerd op debijbel.nl:
<https://debijbel.nl/bericht/job-en-de-natuur>

Leestip: Meditatie over Jobs troost door Matthijs de Jong op debijbel.nl:
<https://debijbel.nl/bericht/troost-in-het-lijden>

3. Vertaalaantekeningen bij de NBV21

Geen berouw maar troost

Voor Job 42:6 in de NBV21 zie webinar en zie publicaties van Hans Debel en Matthijs de Jong in literatuurlijst

Behemot, het beest (Job 40:15) en Leviatan (Job 40:25)

In de NBV 2004 wordt Behemot vertaald als 'het nijlpaard' en Leviatan als 'de krokodil'. In de NBV21 is, in navolging van de Bijbel in Gewone Taal, gekozen voor 'Behemot, het beest' en voor 'Leviatan'. Voor een toelichting zie Jaap van Dorp, 'Het monster en de draak. Behemot en Leviatan in Job 40-41 in de Bijbel in Gewone Taal' (Met Andere Woorden 33/4).

Witregels voor de leesbaarheid

De NBV uit 2004 presenteert de redevoeringen in het boek Job als doorlopende, massieve tekstblokken. Dat maakt de tekst minder toegankelijk. Heel af en toe staat er een witregel om structuur in een betoog aan te brengen, maar die zijn zeer terloops gezet: er zit geen systeem achter. Hier was werk aan de winkel voor de NBV21! In de NBV21 zijn alle redevoeringen in overzichtelijke eenheden onderverdeeld. Daarbij is gebruikgemaakt van recente studies naar de indeling van het boek Job. Door de inzet van witregels worden de redevoeringen veel leesbaarder en komt de betekenis van de tekst sterker naar voren.

4. Literatuur

Samuel E. Balentine, *"Look At Me and Be Appalled". Essays on Job, Theology, and Ethics. An Interdisciplinary Dialogue*, Leiden / Boston 2021

Piet A.H. de Boer, 'Haalt Job bakzeil? (42:6)' in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 31 (1977), 181-194

David J.A. Clines, *Job*, Word Biblical Commentary 18B, Grand Rapids, Michigan, 1989-2015

Hans Debel, 'Van spijt geen spoor. Het laatste hoofdstuk van Job in zijn context' in: *Ezra. Bijbels tijdschrift* 44 (december 2019), 97-112

Hans Debel, 'Een ommekeer voor de ommekeer van Job' in: *Met Andere Woorden* 40/2 (2021), 43-41
<https://debijbel.nl/bericht/een-ommekeer-voor-de-ommekeer-van-job>

Jaap van Dorp, 'Het monster en de draak. Behemot en Leviatan in Job 40-41 in de Bijbel in Gewone Taal' in: *Met Andere Woorden* 33/4 (2014) <https://debijbel.nl/bericht/het-monster-en-de-draak>

Jan P. Fokkelman, *Het Boek Job in Vorm*, Amsterdam 2009

Michael Fox, 'God's Answer and Job's Response' in: *Biblica* 94 (2013), 1-23

A. Gans, *Job, vertaald en ingeleid*, Leiden 1952

Edward L. Greenstein, *Job. A New Translation*, New Haven en Londen 2019

K.-J. Illman, 'Theodicy in Job' in: Antti Laato en Johannes C. de Moor (red.), *Theodicy in the World of the Bible* (Leiden 2003), 304-333

J. Gerald Janzen, *At the Scent of Water. The Ground of Hope in the Book of Job*, Grand Rapids, Michigan, 2009

Matthijs J. de Jong, *De Schrift opnieuw geschreven. Nieuw inzicht in vertalen met Genesis 1 en Job 42*, Haarlem 2023 <https://research.vu.nl/en/publications/de-schrift-opnieuw-geschreven-nieuw-inzicht-in-vertalen-met-genes>

Matthijs J. de Jong, 'De troost van Job. Een nieuwe vertaling van Job 42:6', in: Cor Hoogerwerf, Mirjam van der Vorm-Croughs en Matthijs de Jong (red.), *Vertalen is verrassen. Nieuwe vensters op Bijbelse teksten*, Haarlem/Antwerpen 2022 <https://debijbel.nl/bericht/de-troost-van-job-eeen-nieuwe-vertaling-van-job-426>

Jason Kalman, *With Friends Like These: Turning Points in the Jewish Exegesis of the Biblical Book of Job*, Montreal 2005

Othmar Keel, *Jahwes Entgegnung an Ijob. Einde Deutung von Ijob 38-41 vor dem Hintergrund der zeitgenössischen Bildkunst*, Göttingen 1978

Thomas Krüger, 'Did Job Repent?' in: Thomas Krüger e.a. (red.), *Das Buch Hiob und seine Interpretationen*, Zürich 2007, 217-229

Mark Joseph Larrimore, *The Book of Job – A Biography*, Princeton, Oxford 2013

Hanneke van Loon, *Metaphors in the Discussion on Suffering in Job 3–31: Visions of Hope and Consolation*, Leiden / Boston 2018

Dan Mathewson, 'Between Testimony and Interpretation. The Book of Job in Post-Holocaust Theological Reflection', *Studies in the Literary Imagination* 41.2 (2008) 35-36

Ed Noort, 'Job en zijn uitleggers. Het boek Job in de spiegel van de oudtestamentische exegese' in: Bettine Siertsema (red.), *Job: Steen des aanstoots?* Kampen 1996, 9-19

Gabrielle Oberhänsli-Widmer, 'Hiobtraditionen im Judentum', in: T. Krüger, M. Oeming, K. Schmid, C. Uehlinger (red.), *Das Buch Hiob und seine Interpretationen*, Zürich 2007, 315-328.

Jonathan Sacks, *De kracht van ideeën. Woorden van geloof en wijsheid*. Utrecht 2021 (pp. 79-81)

Niek Schuman, 'Jobs laatste reactie als nieuw begin' in: Bettine Siertsema (red.), *Job: Steen des aanstoots?* Kampen 1996, 36-48.

Ellen van Wolde, 'Job en zijn vrienden' in: Bettine Siertsema (red.), *Job: Steen des aanstoots?* Kampen 1996, 20-35

Ellen van Wolde, 'Job 42,1-6: The Reversal of Job' in: W.A.M. Beuken (red.), *The Book of Job*, Leuven 1994, 223-250.